

Το Λουσιάνο Λαουράνα, Προοπτική άποψη πόλεως, γύρω στο 1470. Πινاک. Γουώλτερς, Βαλτιμόρη. Η κεντρική προοπτική του Αλμπέρτι είναι, σύμφωνα με τον ιστορικό Πανόφσκυ, το αισθητό σύμβολο της ανθρωποκεντρικής κοσμοθεωρίας της Αναγέννησης.

Η ανθρωποκεντρική κοσμοθεωρία της Αναγέννησης και η λατρεία του προσώπου

Η αρχή του σοφιστή Πρωταγόρα, «πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος»¹, που συνοψίζει την ανθρωποκεντρική κοσμοθεωρία του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, μπορεί να τεθεί ως έμβλημα πάνω σ' ολόκληρο τον πολιτισμό της Αναγέννησης. Άλλωστε, αυτό εξηγεί την αλληλεγγύη και τη συνάφεια των δυο κόσμων καθώς και τη φρενήρη αναζήτηση αρχών και προτύπων από τους ανθρώπους της Αναγέννησης στην Αρχαιότητα.

Η στροφή από τη θεοκεντρική αντίληψη του Μεσαίωνα προς το νέο ιδεώδες του ανθρωποκεντρισμού πραγματοποιήθηκε κάτω από τους αιώνους της βαθιάς αλλαγής που συντελέστηκε στην οικονομική ζωή και τις δομές της κοινωνίας. Το εμπόριο, η βιοτεχνία και η διακίνηση του χρήματος έφεραν στο προσκήνιο μια νέα τάξη, που εξαρτούσε από τις ικανότητες του ατόμου την επιτυχία και την κοινωνική του άνοδο. Για να καταλάβεις υψηλά αξιώματα δε χρειαζόταν πλέον να είσαι ευγενής: «για όλους, ισχυρίζεται ο ουμανιστής Λεονάρντο Μπρούνι το 1428, ισχύει η ίδια ελευθερία, η ίδια ελπίδα να ανέθουν»². Η εμπιστοσύνη του ανθρώπου στον εαυτό του, η αυτοπεποίθησή του, τον ενθάρρυνε να αμφισβητήσει τις παραδοσιακές αξίες, την αυθεντία της «εξ αποκαλύψεως» γνώσης, τις δεισιδαιμονίες και τον τρόμο που του κληροδότησε ο Μεσαίωνας.

Ολόκληρο το κίνημα του Ανθρώπι-
σμού (Ουμανισμού), που αποτελεί
τον άξονα του αναγεννησιακού πολι-
τισμού, έχει ως επίκεντρο τη μελέτη
του ανθρώπου. Τα studia humanitatis,
ή έρευνα, η δημοσίευση, η μετάφρα-
ση, η μελέτη των αρχαίων Ελλήνων
και Λατινών συγγραφέων, κύρια ενα-
σχόληση των ουμανιστών, συμβάλλει
στην αποκρυστάλλωση μιας φιλοσο-
φίας του ανθρώπου, που το κύριο
γνώρισμα της είναι η κεντρική και
περίοπτη θέση που κατέχει ο άνθρω-
πος μέσο στον κόσμο της δημιουργί-
ας². Η ιδέα της μοναδικής αξίας
του ανθρώπου και συνακόλουθα της
γνώσης που έχει σαν αντικείμενο τον
άνθρωπο, συναντάται ήδη στην ποιη-
τική Πετρούχη, πρόδρομο των ουμανι-
στών της Αναγέννησης³. Λίγο πριν
από τα μέσα του 15ου αιώνα, ο Φλω-
ρεντινός ουμανιστής Τζαννότσο Μα-
νέττι (1398-1459) γίνεται ο απολογη-
τής του ανθρωποκεντρισμού της
Αναγέννησης με τη μελέτη του *Πάνου
στην ελχοχόλη* και την *αίσωπρέπια
του ανθρώπου*⁴, που αποτελεί ανα-
κλαστική απάντηση στο έργο του
πάπα Ιννοκέντιου του Γ' *Πάνου στην
αβλόπια του ανθρώπου*, βασύς
γνώστης της ελληνικής — είχε μίθει
τα ελληνικά από το Μανουήλ Χρυσο-
λαρά — και της λατινικής γραμμα-
τικής, ο Μανέττι ανατρέχει συχνά
 στους αρχαίους συγγραφείς για να
θεμελιώσει τις θέσεις του. Και μολο-
νόντι οι άμεσες αναφορές σε
συγγραφείς της ύστερης αρχαιότη-
τας είναι: πικνότερες, ο όμως που
πλέκει στον άνθρωπο μοιάζει σαν μια
ρητορική ανάπτυξη του δοξαστικού
χαρακτήρα⁵ της *Αντιγόνης* του Σο-
φοκλή
*«Πολύ τα δεινά κοάδεν άνθρωπου
δεινότερον πέλει»*
Ο Μανέττι, όπως και ο Σοφοκλής,
εξαιρεί τη δύναμη του ανθρώπου να
δαμώσει τη φύση και να δημιουργεί
με το πνεύμα και τη δράση του. Η
αίσωπρέπια και το μεγαλείο του υπε-
ρίθονται στην ενεργητική ζωή, στην
«παλιμωχρή προσμάθειά του να ο-
κοδομηοίτη την επίγειο πολιτείαν»⁶. Γι'
αυτό δεν είναι παράδοξο πως ο Φλω-
ρεντινός ουμανιστής θα μιλάει πάνω
από κάθε άλλο κείμενα τα *Ηθικά Νι-
κομαχεια* και τα *Πολιτικά* του Αριστο-
τέλη. Η ομορφιά της Φλωρεντίας
προβάλλεται ως απόδειξη στο σκίμα
του για τη δημιουργική ορμή του
ανθρώπου πνευματικά και επιφω-
λάσει όλα τα άνη και τα χρώματα
της γλώσσας του στον έπαινο της
νέας Αθήνας:

«Όλα τα ορατά, σπείτα, χωριά, πολι-

τείες και όλες οι κατασκευές της γης
είναι δικά μας, ανθρώπινα, έργα
ανθρώπων. Δικά μας έργα είναι η ζω-
γραφική, η γλυπτική, οι τέχνες, οι
επιστήμες. Δικώς μας είναι η γνώση,
και οι αναριθμητές εφευρέσεις. Η
γλώσσα και η λογοτεχνία είναι έργο
δικά μας»⁸.

Αν ο Θεός χάρισε στον άνθρωπο
τον κόσμο, εκείνος δεν τον άφησε όπως
τον βρήκε, παρατρπει ο Μανέττι, αλά
με τη δημιουργία του «τον τελειο-
ποίησε και τον έκανε ωραιότερο»⁹. Ο
πολιτισμένος κόσμος είναι έργο του
ανθρώπου.

Το νεοπλατωνικό φιλόσοφος Μιχαήλ
Λιο Φιτσίνο (1433-99), ιδρυτής της
πλατωνικής Ακαδημίας των Μεδίκων,
όχι μόνο ενθρονίζει τον άνθρωπο
στην κορυφή της οικομενικής ιε-
ραρχίας, αλλά φτάνει στο σημείο να
τον θεοποιήσει:

«Ποιος μπορεί ν' αρνηθεί ότι ο
άνθρωπος κατέχει σχεδόν το ίδιο
πνεύμα με τον Κύριο του ουρανού;
Και ποιος αρνιέται ότι ο άνθρωπος θα
μπορούσε να δημιουργήσει ακόμη
και τα σύμπαν, αν είχε τα εργαλεία
και τα υλικά, αφού ακόμη και τώρα το
δημιουργεί, με διαφορετική, θέαση,
ήδη αλλά με τάξη τόσο συγγενική»¹⁰.
Η αλαζονική αποθέωση του ανθρώ-
που, που προσεγγίζει τα όρια της
«υβρέως», με την αρχαία σημασία
του όρου, χαράζει και το σημείο τερ-
μής ανάμεσα στον ελληνικό και τον
αναγεννησιακό ανθρωποκεντρισμό.
Η οντολογική θεβαιότητα του αστού
που φλωρεντινός χρυσού αιώνα δε
γνωρίζει το μέτρο της αρχαίας σο-
φίας.

Η θεοποίηση του ανθρώπου τόσο στο
Μανέττι όσο και στο Φιτσίνο, που
αντιπροσωπεύουν δυο διαφορετικές
στιγμές της ιστορικής εξέλιξης και
της φιλοσοφικής σκέψης του φλω-
ρεντινού Κουατροτσένο — ο πρώ-
τος εκφράζει τον αστικό, θετικιστικό
και φιλελεύθερο ουμανισμό των αρχ-
ών του αιώνα, ενώ ο Φιτσίνο σημειώ-
νει τη στροφή προς το νεοπλατωνικό
ιδεολογικό της εποχής των Μεδίκων
— έχει καθαρά δυναμικό χαρακτήρα:
ο άνθρωπος δε γεννιέται θεός, αλλά
μπορεί να γίνει με την αυτοδημιουργί-
α και την αυτοτελείωση, που δε
γνωρίζει όρια¹¹. Η σημαντικού δια-
φορά ανάμεσα στους πρώιμους φλω-
ρεντινούς στοχαστές και τους νεο-
πλατωνικούς φιλοσόφους είναι ότι οι
πρώτοι συναρτούν την ολοκλήρωση
του ανθρώπου με την πολιτική και
την πρακτική ζωή, ενώ οι τελευταίοι
εξαστούν την ηθική τελειότητα από τη
θεωρητικό βίο και την ενάτηση.

Ο άνθρωπος είναι για το Φιτσίνο «το

μέγιστο από τα θάματα της φύσης».
Αλλά, λέγοντας Άνθρωπος, εννοεί
τον εσωτερικό άνθρωπο, «την ψυχή,
που συναίρει όλα τα πράγματα μαζί
και έτσι μπορούμε να την αποκαλέσουμε
επίκεντρο της φύσης». Αυδέκτος
κρίκο του ουμανιστή¹². Υπιατός
σκοπός της ανθρώπινης ζωής είναι η
αθανασία της ψυχής και ο μόνος τρό-
πος για να την κερδίσουμε είναι η
ηθική τελειωση. Ο θεωρητικός βίος
είναι η οδός που φέρνει σ' αυτό τον
ποθητό στόχο. Η *Πλατωνική θεολογία*
του Φιτσίνο, όπου αναπτύσσονται αυ-
τές οι θέσεις, δίνει έτσι μια μεταφω-
ρική διάσταση στον ανθρωποκεντρι-
σμό της Αναγέννησης.

Ο αριστοτελικός φιλόσοφος Πιέτρο
Πομπονιάτι (1462-1525) συμμερίζεται
την άποψη των νεοπλατωνικών για
την κεντρική θέση του ανθρώπου μέ-
σα στο σύμπαν, θεωρεί όμως επιστη-
μονικά αναπόδεδεικτη την αθανασία
της ψυχής, θεμελιώδες αξίωμα της
νεοπλατωνικής φιλοσοφίας. Η αθανα-
σία της ψυχής είναι κατανοητή και
αποδεκτή μόνο σαν εκδήλωση της
χριστιανικής πίστης. Σκοπός της
ζωής είναι και για κείνον η ηθική τε-
λείωση, αλλά μέσα στα όρια της
ανθρώπινης ζωής. Η ανταμώση του
ηθικού βίου θριασκευά μέσο στον ίδιο
τον ηθικό βίο και την κανονιστική
που χαράζει στη συνείδηση. Η τιμωρία
πάλλ για την εκτροπή από την άσκηση
της ηθικής είναι ενδιάθετη μέσα στο
παράπτωμα και δεν έχει την ίδια ηθι-
κή σημασία και ένταση σαν επιβληθεί
απέξω. Η ελιθία της ανταμώσεως και
ο φόβος της τιμωρίας μειώνουν τη
σημασία του ηθικού βίου και είναι
ανάξιες της υπερήφανης ανεξαρτη-
σίας και αυτονομίας του αστού¹³.
Αισθανόμαστε ότι εδώ ο ανθρωπο-
κεντρισμός της αναγέννησης πυρνώ-
νεται σε μια μνημειακή σύλληψη της
υπαρκτής ελευθερίας και της αξιο-
πρέπειας του ανθρώπου.

Πέρα όμως από τη διαμάχη για την
υπαρξη της ψυχής, η νεοπλατωνική
φιλοσοφία έμελε να δώσει με την
ποιητική έξαρση του Πικο ντελά Μι-
ράντολα (1463-94), μαθητή του Μα-
ρίνιο Φιτσίνο, τον πιο τοληρό, τον
πιο απροσδόκητο και συνάμα τον πιο
προοδικό μοντέρνο ορισμό της
ανθρώπινης ελευθερίας. Για τον Πικο
ντελά Μιράντολα ο άνθρωπος δεν
κατέχει προδιορισμένη και σταθερή
θέση στο κέντρο του κόσμου, αλλά
θεβάθε το πρόνομο (ή την καταβή-
κή), κατά την άποψη του σύγχρονου
Γάλλου υπαρξιστή Αλμπέρ Καμύ) να
είναι ελεύθερος, να μπορεί να επλέ-
ξει μόνος του την θέση του. Ο Πικο

ντέλλα Μιράντολα προσδίδει νέα διάσταση στον ανθρωποκεντρισμό της Αναγέννησης, προαγγέλλοντας το αείωμα της υπαρξιακής φιλοσοφίας, όπως διατυπώθηκε από το σύγχρονο Γάλλο φιλόσοφο Ζαν Πωλ Σαρτρ στο έργο του *Το είναι και το μηδέν*: «η ύπαρξη προηγείται της ουσίας». Ο άνθρωπος νοείται τώρα για πρώτη φορά δυναμικά, απόλυτα ελεύθερος από προκαθορισμούς, «σαν καθαρή ένταση»¹³, και το ανθρώπινο πεπρωμένο παίρνει μια άλλη δραματικότητα, καθώς η ευθύνη του μετατίθεται ακέραια στη συνείδηση του ατόμου.

Το θακουστό τούτο κείμενο αποτελεί την κατακλείδα του *Λόγου για την αὐσπρέπεια του ανθρώπου*¹⁴, που συντάχτηκε διαστικά από το νεαρό Πίκο ντελλα Μιράντολα — ήταν μόλις 23 χρονών και έμελλε να πεθάνει στα 31 του — τις παραμονές της δικής του στο συνοδικό δικαστήριο της Ρώμης, που τον καταδίκασε σε αφορισμό ως αιρετικό. Από τον καιρό του Burckhardt, που είχε προσέξει το επαναστατικό τούτο εδάφιο και το είχε συνδέσει με τη φιλοσοφία του ανθρώπου στην Αναγέννηση, οι μελε-

τητές δεν έπαψαν να το περιβάλλουν με τη σημασία που του άρμοζε:

«Για να ολοκληρωθεί το έργο της δημιουργίας, ο Θεός έπλασε τον άνθρωπο και του όρισε ως προορισμό να γνωρίσει τους νόμους που διέπουν το σύμπαν, να εμψυχώσει την ομορφιά του, να θαυμάσει το μεγαλείο του. Δεν τον καταδίκασε να ζει καθηλωμένος στο ίδιο πάντα μέρος, δεν αλυσοδέσε τη δράση του και τη θέλησή του, αλλά του έδωσε την ελευθερία να κινείται και να ενεργεί όπως θέλει. «Σε τοποθέτησα στο κέντρο του κόσμου», είπε ο Θεός στον Αδάμ, «για να μπορείς ευκολότερα να αγκαλιάσεις με το βλέμμα σου όλα όσα σε περιβάλλουν και να γνωρίσεις όλα όσα περικλείει ο κόσμος. Δημιούργησα ένα πλάσμα που δεν είναι ούτε ουράνιο, ούτε γήινο, ούτε θνητό, ούτε αθάνατο. Θέλησα έτσι να σου δώσω τη δύναμη να πλάσεις μόνος σου τον εαυτό σου και να τον δαμάσεις. Μπορείς να κατέβεις ως το επίπεδο του άγριου ζώου και να υψωθείς ως τη θεότητα. Τα ζώα έρχονται στον κόσμο προικισμένα με ό,τι τους είναι απαραίτητο και τα ανώτερα πνευματικά όντα έχουν από

την αρχή, ή τουλάχιστον αφού διαμορφωθούν, εκείνο που μέλλουν να κρατήσουν ως την αιωνιότητα. Εσύ μονάχα μπορείς να μεγαλώσεις και να αναπτυχθείς όπως και όσο θέλεις, έχεις μέσα σου τα σπέρματα της ζωής σε όλες της μορφές της»¹⁵. Αναγνωρίζοντας την ποικιλία των κατευθύνσεων και τις αποχωρήσεις των διαφόρων φιλοσοφικών συστημάτων που ξαναστοιχάζονται τη φύση και τη θέση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο τον καιρό της Αναγέννησης, μπορούμε να διακρίνουμε μερικές δεσποζουσες: την ομορφιάνια τους για την *ελεύθερη βούληση* και την *προαίρεση*, τη *δυνατότητα εκλογής* που διαθέτει ο άνθρωπος την κοινή παραδοχή τους ότι το πιο ανθρώπινο γνώρισμά του είναι η *ελευθερία*, μια *ελευθερία δυναμική*, που οφείλει να την κατακτήσει με το *πνεύμα* του και με το *έργο* του. Με τις ικανότητες αυτές ο άνθρωπος μπορεί να εργαστεί, όχι μόνο παρακολουθώντας τους νόμους της φύσης, αλλά, σύμφωνα με την άποψη του Τζιρόντο Μπρούνο (1548-1600), «ακόμη και να υπερβεί τους νόμους της. Έτσι, δημιουργώντας ή έχοντας τη δύναμη

1. Τσιμαμπουέ (πέθ. το 1302). Ο Άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης, τέλος 13ου αι., ναποερ., Άγιος Φραγκίσκος. Μια από τις πρωμότερες προσωπογραφίες της νεότερης τέχνης.

2. Απόδ. στον Τζόττο, Προσωπογραφία του Δάντη, αρχές 14ου αιώνα, λεπτ. ναποερ. από το Μπαρτζέλλο (Εθν. Μουσείο της Φλωρεντίας). Μια από τις πρωμότερες μαρτυρημένες προσωπογραφίες.

να δημιουργήσει άλλες φύσεις, άλλα ρεύματα, άλλα συστήματα με το του του», με απόλυτη ελευθερία. «φτάνει να γίνει όμοιος με επίγειο θεό».

Τις δυνάμεις που οφείλει να κινητοποιήσει ο άνθρωπος για να φτάσει σ' αυτή την επίγεια θεοποίηση, σύμφωνα με τη φιλοσοφία που εφετάζουμε, τις αναβόλγησε και τις συνύψισε σε μια πρόσφατη μελέτη¹⁷: είναι α) η δημιουργικότητα (καρποί της είναι η εργασία, η τέχνη, η επιστήμη, η τεχνική), β) η αυτοδημιουργία (η ηθική τελείωση και αυτοσυνειδησία), γ) η ευστροφία, η οικουμενικότητα, δ) το ανικανοποίητο, η πνευματική ανησυχία, η δίψα, ζ) το άπειρο (η χωρίς όρια γνώση και δημιουργία).

Η ανακάλυψη και αξιοποίηση των ενδιάθετων ικανοτήτων του ατόμου και η καλλιέργεια της αρετής είναι έργο και σκοπός της παιδείας. Γι' αυτό ο δάσκαλος οφείλει να μελετήσει τον ατομικό χαρακτήρα και τις φυσικές κλίσεις κάθε μαθητή, για να τον βοηθήσει να αναπτυχθεί αρμονικά «σε συμφωνία με τον εαυτό του», χωρίς τον αυτοτραυματισμό που συνεπάγεται η καταπίεση ή το ξεριζώνωμα των κακών ενστικτών. Η τόσο μοντέρνα

αυτή παιδαγωγική άποψη, που θεωρεί την αρετή φυσικό άθος της αρμονίας της προσωπικότητας, αναπτύσσεται από τον Καστιλιόνε στον *Αυλικό* του¹⁸.

Ο Ηρακλής ήταν η μυθική μορφή που έμελλε να συμβολίσει, στη συνείδηση των πρωτοπόρων του Κουατροτσέντο, το μόχθο και τους άθλους της ερμητικής ζωής. Ο Κολούτσιο Σαλουτάτι (1331-1406), ο πρώτος ουμανιστής καγκελάριος της Φλωρεντίας, αφιέρωσε στο θρυλικό ημίθεο μια πραγματεία γραμμένη μ' αυτό το πνεύμα¹⁹. Η πυκνή παρουσία του πολυάθλου ήρωα στην εικονογραφία της αναγεννησιακής τέχνης, υπογραμμίζει την επικαιρότητα του συμβολισμού του. Αλλ' η ιδέα της παντοδυναμίας του ανθρώπου, που διανοίγει απεριόριστο πεδίο στην επισημοτικότητα και τη δημιουργία του, βρήκε ένα πνευματικότερο σύμβολο στον Προμηθέα. Ο Πιέτρο Πομπονάτι τον περιγράφει αλυσοδεμένο να στρέφει αδάμαστο το βλέμμα του προς το Δία, αφηφώντας τους κεραυνούς του²⁰. Η μορφή του αισχυλικού ήρωα, εναρμονιζόταν απόλυτα με το ουμανιστικό πρότυπο του ανθρώπου-

δημιουργού (homo artifex), που βρήκε την ιδανική του έκφραση μέσα στο θεωρητικό έργο του μεγάλου αρχιτέκτονα, γλύπτη, ζωγράφου και ουμανιστή Λεόν Μπαττίστα Αλμπερτί (1404-1472), και στη νεοπλατωνική φιλοσοφία του Μαρσίλιο Φιτσίνο και του Πίκο ντελλα Μιράντολα. Η τέχνη, κορυφαία μορφή δημιουργίας και ύψιστη επινόηση, όπου επιστήμη και ποίηση συναδερφώνονται, έδωσε στον άνθρωπο τη δύναμη να «νικήσει» το πεπρωμένο, να μεταβάλει τα δεδομένα της τύχης, να οικοδομήσει έναν κόσμο σύμφωνα με τα μέτρα του, να δώσει στα πράγματα νέο πρόσωπο²¹.

Η λατρεία του προσώπου, της μοναδικής του ταυτότητας, θα γίνει τώρα ένα από τα σταθερά γνωρίσματα της νέας εποχής. Το καινούριο αυτό ενδιαφέρον για τον άνθρωπο εξηγήει την επιτυχία που γνωρίζουν μερικές νέες φιλολογικές και καλλιτεχνικές μορφές, όπως η βιογραφία, η αυτοβιογραφία, η προσωπογραφία, ο τόμος με το πορτρέτο του νεκρού, το προσωπικό έμβλημα (impresa). Το όνομα του μεγάλου Ιταλού ποιητή Δάντη συνδέεται με μια από τις πρω-

3. Ντονατέλλο, Ο προφήτης Αθακούμ 1427-1436, Χαλκός, Μουσείο της Καθεδρικής, Φλωρεντία. Ένα από τα πρώτα τολμηρά δείγματα του νέου ύψους του αστικού ρεαλισμού. Ο λαός «βαφτίσας» τον προφήτη «ο τσοούκος» (zuccone), σαν να ήταν ένας απλός συμπολίτης του.

4. Αλμπερτί (1404-1472), Αυτοπροσωπογραφία, χάλκινη πλάκα, Εθν. Πινακ. Ουάσιγκτον. Συνειδητή αναφορά σε αρχαία ρωμαϊκά πρότυπα. Κάτω αριστερά διακρίνεται το προσωπικό έμβλημα (impresa) του Αλμπερτί: ένας φτερωτός οφθαλμός που απολήγει σε φλόγες. Το οικόσημο αντικαθίσταται από το προσωπικό έμβλημα, επλεγμένο σύμβολο του ατόμου, του χαρακτήρα του και των σκοπών της ζωής του.

μότερες βιογραφίες, γραμμένη από το Βοκκάτσιο. Οι μεσαιωνικές βιογραφίες ταυτίζονται περισσότερο με χρονικά, ενώ οι καινούριες συγκεντρώνουν την προσοχή τους στο χαρακτήρα και στα απαρομοίωστα ατομικά γνωρίσματα. Το αίσθημα της μοναδικότητας του ατόμου παρέμενε ατροφικό στον άνθρωπο του Μεσαίωνα, γιατί, όπως παρατηρεί εύστοχα ο Burckhardt, δεν μπορούσε να αναπτυχθεί «παρά μόνο σε κείνον που αποσπάστηκε από την ομάδα για να γίνει άτομο ο ίδιος»²². Οι βιογραφίες που εμπνέονται από τα αρχαία πρότυπα του Πλούταρχου, του Κορνήλιου Νέπωτα και του Σουητηίου, πυκνώνουν και γίνονται κυρίαρχο είδος στον 15ο αιώνα. Τότε γράφεται και η πρώτη βιογραφία καλλιτέχνη, η ζωή του αρχιτέκτονα Φίλιππο Μπρουνελλέσκι (1377-1446) από τον Αντόνιο Μανέττι²³. Τον ίδιο περίπου καιρό (μέσα 15ου αι.), ένας άλλος μεγάλος καλλιτέχνης, ο γλύπτης Λορέντσο Γκιμπέρτι (1378-1455) σχεδιάζει μέσα στο έργο του «Commentarii» (*Υπομνηματισμοί*) την πρώτη καλλιτεχνική αυτοβιογραφία. Η πρώτη συστηματική ιστορία της τέχνης που θα συγράψει ο ζωγράφος Τζόρτζιο Βαζάρι (1511-74), έναν αιώνα αργότερα (1550), θα έχει κι αυτή τη μορφή μιας σειράς βιογραφιών. Δεν είναι περίεργο που μία τόσο μεγάλη μορφή όπως ο Δάντης συνδέε-

ται με μια από τις πρωιμότερες προσωπογραφίες. Πράγματι, σύμφωνα με τον ισχυρισμό του Βαζάρι, ο Τζόττο (περ. 1266-1337) είχε απεικονίσει το φίλο του ποιητή στο Παλάτιο ντελ Ποντεστά (Bargello) στη Φλωρεντία²⁴. Από την αρχή του Κουατροτσέντο οι ιερές σκηνές πλημμυρίζουν από αληθινά, ζωντανά πρόσωπα, ενώ ύστερα από λίγο, το πορτρέτο αυτονομείται και γίνεται ανεξάρτητη μορφή τέχνης. Ο ιστορικός Βαζάρι απέδιδε τόση σημασία στην προσωπογραφία, που δεν κουράζονταν να επαναλαμβάνει ότι σκοπός της τέχνης είναι να διασώσει στην αιωνιότητα την ανθρώπινη μορφή και πάνω απ' όλα να διαφυλάξει για τις μέλλουσες γενιές τη φυσιογνωμία των επιφανών ανδρών.

Η λατρεία του προσώπου δίνει άλλο χαρακτήρα ακόμη και στις ουμανιστικές σπουδές. Στο Μεσαίωνα οι μελετητές των αρχαίων συγγραφέων συγκέντρωναν την προσοχή τους στις ιδέες του συγγραφέα, που τις ερμήνευαν, βέβαια, σύμφωνα με τη δική τους οπτική. Τώρα για πρώτη φορά οι ερευνητές θεωρούν απαραίτητη τη γνώση του δημιουργού, για να μπορέσουν να μπουν στο πνεύμα των ιδεών του²⁵.

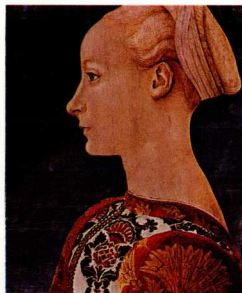
Η κοσμοθεωρητική επανάσταση που περιγράψαμε έμελλε, ωστόσο, να έχει πολύ βαθύτερες συνέπειες από τον απλό εμπλουτισμό της τέχνης με

νέα είδη. Πράγματι, η νέα αντίληψη για τον κόσμο και τον άνθρωπο συμπάρευσε μαζί με το θεοκρατικό ιδεώδες του Μεσαίωνα και το εικαστικό σύστημα που το αισθητοποιούσε. Μια καινούρια πλαστική γλώσσα, θεμελιωμένη στην εμπειρία και τη γνώση, θα μεταφράσει σε μορφικά σχήματα την ανανεωμένη πίστη του ανθρώπου στις δυνάμεις του και στον εγκόσμιο προορισμό του.

Πριν ακόμη η νέα κοινωνική λειτουργία της τέχνης διειρύνει τα είδη και τη θεματογραφία της, και ενώ εξακολουθεί να καλύπτει κατά κύριο λόγο ανάγκες της θρησκείας και λατρείας, ο ανανεωτικός άνεμος τη ζωονοεί και τη μεταμορφώνει. Ο εξανθρωπισμός του δόγματος, το ρίγος του ανθρώπινου πάθους που διatrέχει τις ιερές σκηνές, είναι το πρώτο σημάδι της αλλαγής. Πριν ακόμη τα παλιά σχήματα της ιδεαλιστικής τέχνης αντικατασταθούν, οι ανυπόστατες και άυλες βυζαντινές μορφές εμμυχώνονται από αισθήματα, αγάλλονται και πάσχουν, θρησκείας και λατρείας, ζουν και εκφράζονται σαν απλοί καθημερινοί άνθρωποι. Την αλλαγή τούτη την αισθάνθηκε και η θυεαντική τέχνη, ιδιαίτερα στην περίοδο των Παλαιολόγων. Παράλληλα, ο υπερβατικός και υπερχρονικός χαρακτήρας των ιερών σκηνών υποχωρεί. Οι χωροχρονικοί προδιορισμοί πληθαίνουν. Δέντρα, λουλούδια, κτίσμαι,

5. Α. Μανέττι, Ο Χριστός νεκρός, περ. 1480, Πινάκ. Μπρέρα, Μιλάνο. Ο θάσιος εξανθρωπισμός των ιερών θεμάτων αισθητοποιεί την ανθρωποκεντρική κοσμοθεωρία της αναγέννησης.

6. Ντομένικο Βενετσιάνο, Προσωπογραφία πατρίκις, περ. 1450, Μουσείο Ντόλεμ, Βερολίνο. Τα πρωιμότερα πορτρέτα του 15ου αιώνα παρουσιάζουν το κεφάλι κατατομής, σύμφωνα με το πρότυπο των αρχαίων νομισμάτων.

πλασιάζουν τώρα τη δράση. Στον Τζόττο (1266;-1337), τον πρώτο ουσιαστικά αναγεννησιακό καλλιτέχνη, το νέο αίσθημα θ' ανατμώσει και θα συγχωνευθεί με τη νέα εικαστική παράσταση της ανθρώπινης μορφής. Οι μορφές του Τζόττο, θαριές, ογκηρές, αρχαϊκές, ήταν ακόμη ντυμένες με ιστορικά ενδύματα (αρχαίους χιτώνες και μιάτια), μολονότι το σκηνογραφικό πλαίσιο όπου κινούνταν εμπενοταν από τις σύγχρονες ιταλικές πόλεις. Στον 15ο αιώνα έμελλε να ολοκληρωθεί ο εκσυγχρονισμός των θρησκευτικών σκηνών. Οι ρεαλιστικές τάσεις της τέχνης του φλωρεντινού Κουατροτσέντο οδήγησαν τους καλλιτέχνες να αναζητήσουν τα ανθρώπινα πρότυπά τους ανάμεσα στους συμπαλίτες τους, να ντύσουν τους ηρώες τους σύμφωνα με το ουρμό της εποχής, να τοποθετήσουν τη δράση μέσα στους γνώριμους δρόμους και τις πλατείες της πολιτείας και να την πλασιώσουν με την οικεία σκευή της καθημερινής ζωής. Για το λόγο τούτο η τέχνη της Πρώιμης Αναγέννησης μας χαρίζει την πληρέστερη μαρτυρία για τους ανθρώπους, το ήθος, τα ήθη τους και τον πολιτισμό τους. Και λέω της πρώιμης Αναγέννησης, γιατί η τέχνη της Κλασικής Αναγέννησης επανέρχεται, για άλλους ιστορικούς λόγους, στο ιστορικό ιδανικό.

Οι μεταβολές που επισημάναμε συν-

8. Σάντρο Μποττιτσέλλι, Ο Άγ. Αυγουστίνος, 1480, Φλωρεντία, Εκκλησία των Αγίων Πάντων. Οι λόγιοι πατέρες της Καθολικής Εκκλησίας απεικονίζονται ως σύγχρονοι ουσιαστές και μοιράζονται μαζί τους τα ίδια ενδιαφέροντα (το σύγγραμμα του Ευκλείδη λ.χ.) και το ίδιο πλαίσιο ζωής. Η τυπική αυτή σύνθεση αποκαλείται «Studioio» (στοχαστήριο).

7. Αγνωστού, Προτομή του Λαυρεντίου του Μεγαλοπρεπούς (1449-92), πηλός Σιλλ. Λομβόλεον, Οξφόρδη. Ακόμη και η ασκήνια τονίζεται ως έκφραση της μοναδικής ταυτότητας του στόμου.

δέονται με την εικονογραφία της τέχνης και ο συμβολισμός τους είναι πιο ευανάγνωστος. Πολύ μεγαλύτερη σημασία έχουν, ωστόσο, οι αλλαγές που μεταμορφώνουν τη μορφολογία και τους νόμους της: η νέα αντίληψη και παράσταση του χώρου, η καινούρια νόηση και διατύπωση της φόρμας, η μελέτη του φυσικού φωτός και η λειτουργία του σκιαστικισμού, η νέα συντακτική δομή των στοιχείων της σύνθεσης.

Προδημιούσιση από το βιβλίο: Εισαγωγή στην Τέχνη της Ιταλικής Αναγέννησης.

Σημειώσεις

1. H. Diels - W. Kranz, Die Fragmente der Vorsokratiker, Weidmannsche Verlags Buchhandlung, Zürich-Berlin, 1964, 80B1.
2. BA, The Age of the Renaissance, Thames and Hudson, London 1967, σ. 18. Πρβ. Γουκιδίου,

«Επιπόρευ», 2, 37, 1 -... οὐδ' αὖ κατὰ πέναν, ἔχον γέ τι ὄναθον δρόσον τὴν πάλιν, ὀβριμῶς ἀρανεῖα κενώματα». Τον παραλληλισμό τον ορείλων σε υπόδειξη του φιλολογου κ. Ανδρέα Παναγόπουλου, και του χρυσῶ πολλῶς ευχαριστῶ γι' αὐτό.

3. Ο Ν. Machiavelli συνδέει τη μελέτη της αρχαιοτήτας με το καινούριο ενδιαφέρον για τον άνθρωπο, (Discorsi, III, σ. 43), γιατί θεωρεῖ ότι η Αρχαῖότητα προτείνει αναλλοίωτα ἀνθρώπινα πρότυπα.

4. F. Petrarca, Le familiari, ed. V. Rossi, Firenze, 1933, τόμ. Α', σ. 159.

5. De dignitate et excellentia hominis. Γράφηκε γύρω στα 1450.

6. Σοφοκλέους, Αντιγόνη, στ. 332, κ.ε.

7. E. Garin, Mogen Age and Renaissance, Gallimard, Paris, 1969, σ. 225.

8. Όπ. παρ., σ. 225-6.

9. BA, Agnes Heller, Renaissance Man, Routledge and Kegan Paul, London, 1978, σ. 80. Από το σπουδαιότερο φιλοσοφικό σύγγραμμα του Φίλιππου Theologia Platonica, που γράφηκε το 1474. Βλ. και André Chastel, Marsile Ficin et l'art, Librairie Droz, Genève, 1975.

10. Πρβ. και A. Heller, όπ. παρ., σ. 81.

11. BA, P. O. Kristeller, Renaissance Thought, Ed.

9. Τζοβάννι Μπελλίνι, (περ. 1430-1516), Δορυστεφανωμένος ποιητής, Μουσείο του Πύργου των Σφόρτσα, Μιλάνο.

11. Ραφαήλλο, Μπαλτάσαρ Καστιλιόνε, περ. 1515, ελαίω-γρ., Λούβρο, Παρίσι. Ο Αιλικός, του Καστιλιόνε ακαγραφεί το φιλολογικό πορτρέτο του ιδανικού ανθρώπου της Αναγέννησης.

10. Λεονάρντο ντα Βίντσι, Γκροτέσκο κεφάλι, σχέδιο, Εκκλησία του Χριστού, Οξφόρδη. Η «φυσιογνωμική» ενδιέφερε ιδιαίτερα το Λεονάρντο, που θεωρούσε το πρόσωπο καθρέφτη της ψυχής. Δύο ψευδοριστοτελικά συγγράμματα καθοδηγούν τους καλλιτέχνες στις φυσιογνωμικές μελέτες τους.

Harper Torchbook, New York, 1961., σ. 124-5. Βλ. και του ίδιου Renaissance Thought, II, Ed. Harper Torchbook, New York, 1965, σ. 89-102.

12. Οι θέσεις αυτές αναπτύσσονται στο έργο του De immortalitate animae. Εκδό μετ'όψιν, William Henry Hay, Haverford, 1938.

13. A. Chastel, Le mythe de la Renaissance, 1420-1520, Skira, Genève, 1960, σ. 50.

14. Oratio de hominis dignitate.
15. J. Burckhardt, La civilisation de la Renaissance Italienne. Le livre de Poche, Paris, 1956, τομ. Β', σ. 268-7. Βλ. και A. Chastel, όπ. παρ., σ. 50 Πρόβλ. και έκδοση έργων του Pico della Mirandola από E. Garin, Firenze, 1942, σ. 104-6.

16. Στο έργο του Spaccio della bestia trionfante, αναφ. από A. Heiler, όπ. παρ., σ. 445.

17. A. Heiler, όπ. παρ., σ. 445.
18. B. Castiglione, The Book of the Courtier. Βλ. Burton A. Milligan (ed.), Three Renaissance Classics, Scribner's New York, 1953, σ. 554-5. Αναφ. από A. Heiler, όπ. παρ., σ. 128.

19. De Laboribus Herculis, περ. 1391. Για το συμβολισμό του Ηρακλή στην τέχνη της Αναγέννησης, πρόβ. Π. Γρεβέλακη, Αρχαία θέματα στην ιταλική ζωγραφική της Αναγέννησης, Έκδ. Εμπόρμης Τραπέζης, Αθήνα 1975, Σ. 56 κ.ε. Σχόλιο για τον Ηρακλή του Πιέτρο ντελλα Φροντοσκό, Βλ. επίσης E. Panofsky, Hercules am Scheidewege (Studien del Bibl. Warburg, 18), Leipzig-Berlin, 1930.

20. E. Garin, όπ. παρ., σ. 164. Ο επιφανής μελετητής της Αναγέννησης E. Cassirer θεωρεί τον Προμηθέα σύμβολο της Αναγέννησης (The Renaissance Philosophy of Man, Chicago, 1948).

21. E. Garin, όπ. παρ., σ. 76.
22. J. Burckhardt, όπ. παρ., τομ. Β', σ. 247.
23. Antonio Manetti, Vita di Filippo Brunelleschi, ed. D. de Robertis με εισαγωγή και σχόλια του G. Tarturli, Μιλάνο, 1976.

24. Οι σύγχρονοι ιστορικοί αποδίδουν αυτή την προσηγορία σε κάποιο μαθητή του Τζόττο. Βλ. J. Pope-Hennessy, The Portrait in the Renaissance, Phaidon, London, 1958, σ. 4.
25. E. Garin, όπ. παρ., σ. 160.

The Anthropocentric Cosmology of the Renaissance and the Cult of Man

M. Lambraki-Piaka

The principle of the sophist Protago-

ras that "man is the measure of all things", which summarizes the anthropocentric cosmology of ancient Greek civilization deserves to be the emblem of the Renaissance. On this basis the solidarity and contiguity of the two worlds can be explained as well as the frantic quest for principles and models in the sphere of Antiquity that had become an obsession for the Renaissance man.

The reorientation from the theocratic content and philosophy of the Middle-Ages to the new anthropocentric ideal of the Renaissance was realized under the omens of the crucial changes, which took place in the economic and social structure. Man's realization of his potentials and, consequently, his self-confidence encouraged him to question the traditional values, the authenticity of the "ex revelatio" knowledge, the superstitions and terrors inherited to him by the Medieval period.

The entire Humanistic movement, which functioned as the vital spine of the Renaissance civilization, was focused on the study of Man; thus, an anthropocentric philosophy was developed, whose main characteristic was the central and prominent position Man had in the world of creation,